

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУР ОУН А. МЕЛЬНИКА І ЇХНЄ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА ЖИТОМИРЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1941 РОКУ

Анотація. У статті на основі широкої історіографічної і джерельної бази, значний масив якої вперше введено до наукового обігу, зокрема матеріали відомчих архівів Служби безпеки України, висвітлюється формування та функціонування структур ОУН(М) на Житомирщині упродовж другої половини 1941 р. Висвітлюється кількісний склад та основні заходи обласного і ряду районних проводів ОУН А. Мельника на Житомирщині. Встановлено, що органи української допоміжної адміністрації Житомирщини восени 1941 р. фактично перебували під опосередкованим контролем мельниківської Організації. Це позитивним чином позначилося на культурно-освітніх процесах і соціально-економічному стані населення регіону. Широкомасштабні репресії нацистської окупаційної влади, які відбулися у кінці листопада – грудні 1941 р. спричинили розгром керівних центрів і занепад організаційної мережі ОУН(М) на Житомирщині. Значна частина членів мельниківської Організації згодом перейшла до структур бандерівців.

Ключові слова: відділ, «другий Базар», Житомирщина, культурно-освітня сфера, обласний провід, ОУН(М), пропаганда, районний провід, репресії, станиця.

Період Другої світової війни попри свій найтрагічніший характер для історії України є ще й надзвичайно складним і багатоаспектним для вивчення. Одним із чільних складників вказаного періоду стала діяльність членів обох ОУН. Окрім протистояння із носіями комуністичної ідеології, початковий період окупації був позначений також взаємною боротьбою бандерівців і мельниківців, перипетії якої розгорнулися і на території Житомирської області.

Предметом статті є цілісне висвітлення діяльності ОУН(М) на Житомирщині у другій половині 1941 р. Ця тематика попередньо фрагментарно висвітлювалася у праці В. Жилюк [46] і в ряді публікацій автора цієї статті [49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56]. Проте ця публікація стала узагальненням вказаних попередніх напрацювань і на сьогоднішній день є найбільш ґрунтовним розробленням заявленої теми.

У двадцятих числах липня 1941 р. до Житомира прибули члени мельниківської похідної грипи північного напрямку: уродженці міста Олег Ольжич та

Микола Сціборський («Органський», «Житомирський»), уродженець Олевського району Олег Штуль («Жданович», «Шуляк»); Омелян Сеник («Грибівський», «Канцлер»), Богдан (Петро) Онуфрик («Коник»), Іван Рогач, Володимир Яхно, Дмитро Маслій та ін. Осередок місцевого активу ОУН(М) та редакція газети «Українське Слово» розташувалися у будинку на вулиці Лермонтовській, 15. Відповідно до сучасної нумерації – Лермонтовська, 13 [57, с. 25; 58, с. 33; 50, с. 29].

Мельниківці спрямували діяльність на організацію й розбудову міських адміністративних та соціально-економічних структур, мережі культурно-освітніх закладів і церковного життя [59, с. 11]. Очевидець згодом так передав враження від побаченого тоді в Житомирі: «У місті на кожному кроці відчувається новий, свіжий подих українського життя, яке, не дивлячись на воєнні обставини, швидко відроджується і знаходить для себе нові творчі форми» [81, с. 14]. На думку П.-Р. Магочія, центром мельниківської активності влітку 1941 р. був саме Житомир [61, с. 537]. Окрім того, на Житомирщину, як головний терен діяльності похідної групи Організації А. Мельника, де вона збільшилася чисельно майже вдвічі, – до 200 чоловік, вказують й інші дослідники [65, с. 192].

Прибувши до Житомира, члени мельниківської похідної групи створили свій міський осередок, що складався із ланок, станиць, підрайонів, які відповідали районному проводу. Згодом постав і обласний провід ПУНу.

З початку нацистської окупації Житомирський міський провід ОУН(М) очолив Юрій Орищенко [21, арк. 95; 16, арк. 24]. До захоплення міста німцями він працював у Житомирському кооперативному технікумі викладачем української мови та літератури, а після окупації – очолив відкриту Житомирську технічну школу. Діяльність мельниківців міста Ю. Орищенко координував до середини листопада 1941 р., коли після вшанування 20-річчя Базарської трагедії його з дружиною 6 грудня 1941 р. на Мальованці стратили німецькі каральні органи [49, с. 127]. За іншими даними страти у житомирському передмісті відбувалися ще 30 листопада 1941 р. [71].

За даними, які подавали мельниківські емісари, у Житомирі з населенням 40 тис. осіб нараховувалося близько 500 чоловік національно свідомої (прихильної до них. – Авт.) інтелігенції [74]. Найпевніше, що ці дані є глорифіковані, однак довести це документально нині практично не можливо.

До керівного складу Житомирського міського проводу ОУН(М) входив Лука Лисенко – інспектор народних шкіл Житомирського району, а згодом – голова Житомирського районного управління. Серед інших членів міського проводу мельниківців також були: Олексій Сас – доцент місцевого сільськогосподарського

інституту; Микола Яременко – завідуючий земельним відділом Житомирського обласного управління; Матвій Коберницький – завідуючий відділом охорони здоров'я обласного управління [16, арк. 19 зв.–21 зв.]; Олексій Кіzub – уродженець Чернігівської області, із липня до середини жовтня 1941 р. завідуючий торговельним відділом того ж управління, під час відряджень до районів області здійснював популяризацію націоналістичних ідей [21, арк. 2, 18]. На прикладі М. Коберницького відстежується прикметна деталь соціально-політичного портрету місцевих оунівців. У 1938–1939 рр. проходив по кримінальній справі як учасник контрреволюційної, диверсійно-повстанської організації, яка мала завдання формувати диверсійно-повстанські загони, займатись шкідництвом і поширювати інфекційні хвороби. На щастя, абсурдність цих звинувачень стала зрозумілою на суді, і його було звільнено, а справу закрито. Встановлено, що О. Сас також заарештовувався органами НКВС та провів близько року під вартою. Справедлива образа на радянську владу за безпідставні звинувачення і зазнані страждання ставали не останньою причиною вступу місцевих жителів до лав ОУН [49, с. 127].

Відомими є імена найбільш активних членів мельниківського міського проводу. Серед них – Костянтин Галактіонов, член ВКП(б) упродовж 1927–1932 рр., який вступив до лав ОУН(М) у серпні 1941 р. Він отримував націоналістичну літературу від Івана Дубини [16, арк. 14–15], доцента Київського університету, який у жовтні 1941 р. виїхав до Києва та став другим секретарем президії Української Національної Ради (УНРади), яка постала у місті 5 жовтня [71], та Олександра Рибакіова, секретаря плодоовочевої контори. Пропагандистом Організації А. Мельника у місті був Веніамін Моцак, який 1941 р. працював референтом облспоживспілки, залучав до мельниківської ОУН нових членів, а восени 1941 р. виїхав до Києва. У серпні 1941 р. він загітував до вступу в ОУН(М) жителя Житомира, завгоспа обласної поліції Павла Дивнича. Його як відповідального та активного діяча мельниківського руху від Житомирщини також було включено до УНРади [9, арк. 17 зв., 19–22].

Міську поліцію Житомира у початковий період окупації очолив місцевий мешканець, бухгалтер за професією, активний учасником ОУН(М), Календа. В одному джерелі його ім'я вказується як Антон [9, арк. 18; 10, арк. 17], а в інших – Агафон Семенович [11, арк. 19, 26 зв.]. Мельниківцем був і заступник начальника міськполіції Нагнибіда. Згідно наявної інформації, він служив полковником армії УНР, деякий час проживав в еміграції, до міста прибув у липні 1941 р. [11, арк. 19; 12, арк. 229 зв.]. Приклад Нагнибіди є доволі показовим щодо організаційної приналежності українських емігрантів. Після розколу ОУН 1940 р. абсолютна більшість еміграційних кіл, особливо учасників подій 1917–1921 рр. залишилися у таборі А. Мельника.

Керівником жіночої секції Житомирського міського управління та активною діячкою міського осередку мельниківців була Юлія Мережинська. До нацистської окупації міста Ю. Мережинська працювала вчителькою у школах Житомира й викладачем у місцевому педагогічному інституті. Для підкреслення власних ідеологічних переконань носила значок тризуб, який вона купила в одному з магазинів міста [51, с. 158].

Жіночу секцію Житомирського міськуправління Ю. Мережинська очолювала до 1 вересня 1941 р., а з вересня до листопада секція називалася жіночим відділом біржі праці цього ж управління. Вказаний відділ здійснював реєстрацію жінок міста, допомагав їм у працевлаштуванні та видавав продуктові картки. Окрім того, в обов'язки Ю. Мережинської входила опіка над безпритульними дітьми, жебраками, реставрація церков. Так, у Житомирі був організований дитячий будинок, налагоджена допомога у роботі будинку немовляти. У листопаді 1941 р. Ю. Мережинська була звільнена через скорочення штату з жіночого відділу біржі праці міського управління. За пропозицією бургомістра Дмитра Павловського, вона організувала та очолила Комітет допомоги військовополоненим. До його складу входили переважно жінки, які працювали на управлінських посадах, вчителями, лікарями. Співробітники Комітету здійснювали збір речей для поранених військовополонених червоноармійців табору на Богунії, відкрили кухню при другій міській поліклініці, яка годувала поранених військовополонених, відремонтували приміщення поліклініки й розпочали будівництво лазні, перевели з табору до лікарні поранених і важко хворих на висипний тиф військовополонених. Допомогу Комітету, окрім полонених червоноармійців, декілька разів отримували поранені німецькі солдати.

Комітет допомоги військовополоненим отримував грошові кошти від розіграшу лотерей, проведення благодійних концертів, збору пожертв населення. Проте через брак фінансування у січні 1942 р. він припинив своє існування [53, с. 293 – 294].

Наприкінці липня 1941 р. першого голову Житомирського обласного управління бандерівця І. Луцюка («Рудящого»), який рятуючись від репресій окупаційної влади, виїхав із міста, змінив жителя Житомира, юрист за фахом, Олександр Михайлович Яценюк. Він народився 1881 р. у с. Досін на Хмельниччині, за національністю – росіянин; у Петроградському університеті здобув освіту юриста із земельних справ. До нападу Німеччини на Радянський Союз О. М. Яценюк працював юрисконсультантом на Південно-Західній залізниці. 1 серпня 1941 р. О. М. Яценюк був призначений головою Житомирського обласного управління [8, арк. 16–17 зв.].

Перебуваючи на посаді голови Житомирського обласного управління, він схилився до ідеї створення самостійної Української Держави і в середині серпня 1941 р. вступив до

лав ОУН А. Мельника. У жовтні 1941 р. О. М. Яценюка як голову Житомирського обласного управління було введено до складу УНРади [9, арк. 19]. Облуправління у першу чергу сприяло налагодженню господарського життя області. Всього воно за період свого функціонування видало близько 260 наказів, 90 постанов і приблизно стільки ж розпоряджень [підрахунки автора на основі української окупаційної преси, тому справжні дані можуть дещо відрізнитися. – Авт.]. Цими документами було охоплено всі сфери життя області – від організації шкільної світи і до роботи лісництв [56, с. 50]. Робота Яценюка-старшого на чолі Житомирського обласного управління, як і самого управління, тривала до 14 листопада 1941 р. О. М. Яценюка та його молодшого сина Лева заарештували нацистські каральні органи. В ув'язненні вони пробули 11 днів, були звільнені та ще протягом місяця перебували під домашнім арештом [49, с. 127].

Секретарем облуправління у серпні 1941 р. став місцевий мешканець Микола Ясінський. Тоді ж він вступив до лав мельниківської ОУН. М. Ясінський допомагав О. М. Яценюку проводити націоналістичну пропаганду та агітувати до вступу в Організацію нових членів [19, арк. 3, 33].

Керівниками частини відділів Житомирського обласного управління стали активні члени ОУН А. Мельника. Найпотужнішим та найдієвішим у плані поширення оунівської ідеології був відділ пропаганди, який перебував під безпосереднім куруванням ПУНу, зокрема Б. Онуфрика («Коника») [25, арк. 144]. До цього відділу часто прибували й інші зв'язкові та члени Проводу ОУН(М). Початково відділ очолював Анто(і)н Баранівський. Про цю особу надзвичайно мало достовірної інформації, а наявна – вкрай контраверсійна. Відомо, що напередодні війни він проживав на Житомирщині і мав зв'язки з українськими націоналістами ще до окупації [29, с. 287; 36, арк. 319], а ось професія та рід занять – викликають деякі запитання: його одночасно визначають як місцевого журналіста [46, с. 33], відомого агронома [71], інженера [78], інженера-агронома [40, с. 243] та навіть професора [80, с. 15]. До нападу Німеччини на СРСР, А. Баранівський деякий час працював завідуючим відділом у редакції житомирської комуністичної газети «Червоне Полісся» [3, арк. 228 зв.]. З приходом у місто оунівців, він здійснював активну пропагандистську та організаційну роботу – брав участь у заснуванні і редагуванні місцевого часопису «Українське Слово» (перший номер був видрукований 3 серпня 1941 р.). Прикметно, що робочі кабінети відділу пропаганди обласного управління і редакції вказаного видання розташовувались поруч і мали один вхід [3, арк. 205]. У редакції газети, радянський агент навіть здійснив невдалу спробу замаху на нього [29, с. 287]. На квартирі А. Баранівського у Житомирі упродовж серпня – початку вересня неодноразово відбувалися збори й наради мельниківського активу міста та області [25,

арк. 33]. У кінці вересня 1941 р. він виїхав до Києва, де був обраний першим секретарем Президії УНРади і перебував у місті до початку 1942 р. [71].

З від'їздом А. Баранівського керівництво пропагандистською сферою мельниківців Житомирщини перейшло до емісара похідної групи, уродженця західних областей України Дмитра Маслія, який до цього був заступником керівника [34, арк. 133]. Його діяльність за час перебування у Житомирі також позначена значною активністю. Упродовж жовтня – кінця листопада 1941 р. Д. Маслій був редактором житомирських газетних видань «Перемога» (вийшов лише один номер від 9 жовтня) і «Голос Волині» (почала видаватися із 12 жовтня) [16, арк. 25]. Редактор неодноразово виступав із промовами у Житомирському обласному українському клубі перед громадою міста, де закликав українців вести боротьбу із більшовизмом, сприяти німцям і докладати зусиль для створення самостійної України. Завдяки агітації Д. Маслія до мельниківської Організації долучився заступник редактора вказаних пресових видань Євген Огуревич [3, арк. 20, 24 зв.]. У період його роботи у Житомирі, мельниківці тимчасово поширили частковий вплив на міський український театр. Сам Д. Маслій часто відвідував цей заклад та мав неодноразові зустрічі з акторами Петром Бойком, Петром Борисовським, Якимом Коваленком, Іваном Клепаченком та Іваном Ковальським. Дані працівники житомирського театру, за свідченням очевидців, навіть склали так звану групу «самостійників» [55, с. 215]. Перебування Д. Маслія на чолі відділу пропаганди обласного управління і редакції «Голосу Волині» тривало до середини листопада 1941 р. – періоду ліквідації самого управління і широкомасштабних репресій нацистської окупаційної влади проти членів ОУН. Найпевніше, що він виїхав у західну частину України [51, с. 160].

Відділом освіти обласного управління також керували члени ОУН(М). Від створення й до середини серпня 1941 р. керівником відділу був Олександр Олександрович Яценюк – син О. М. Яценюка [46, с. 50]. О. О. Яценюк народився 1912 р., закінчив Київський університет та упродовж 1939–1941 рр. працював деканом мовно-літературного факультету Житомирського педагогічного інституту. Окрім того, із 1940 р. О. О. Яценюк був кандидатом у члени ВКП(б) й активістом команди викладачів інституту з оборонної роботи [52, с. 454]. У середині серпня 1941 р. Яценюк-молодший став директором формально відновленого Житомирського учительського інституту, а посаду керівника відділу обійняв Олександр Мережинський [50, с. 52, 54].

Із цього часу і до припинення роботи обласного управління відділ освіти очолював О. Мережинський. Він був членом обласного проводу ОУН(М), керівником обласної молодіжної націоналістичної організації «Січ». О. Мережинський мав особисту образу на радянську владу, у 1938 р. його за звинуваченнями у антирадянській пропаганді та

агітації, заарештували органи НКВС. Пробувши 13 місяців під арештом і слідством, був звільнений [25, арк. 8 зв.].

Чітко зафіксованого моменту вступу О. Мережинського до лав ОУН(М) не встановлено, але, працюючи в облуправлінні, він уже носив на одязі значок тризуб. У кінці серпня його агітація сприяла вступу до мельниківської ОУН К. Галактіонова [16, арк. 11 зв.]. З ініціативи О. Мережинського було перебудовано всю освітню систему, яка включала: обов'язковий освітній рівень – чотирирічну школу; семирічну школу, яка здійснювала підготовку для вступу до технікумів і гімназій; гімназії, по закінченню яких учні отримували право для вступу до вищих навчальних закладів. Також були розроблені навчальні плани для чотири- і семирічних шкіл. Лише у Житомирі на 1 вересня 1941 р. було відкрито 12 шкіл, школи та гімназії функціонували в усіх районах області [25, арк. 64–64 зв.]. За ініціативою і безпосереднім керівництвом О. Мережинського у Житомирі був створений Житомирський обласний український клуб. Вказаний заклад, разом із міським українським театром став однією з форм самовираження і виживання українців у період нацистської окупації. Німці досить швидко перетворили його на інструмент своєї пропаганди [48, с. 42]. Художнім керівником і директором цього клубу був Леонід Пінтов, який не перебував у лавах жодної із ОУН, проте деякий час носив на одязі значок тризуб [4, арк. 17 зв., 30 зв.].

Під вплив мельниківців поступово перейшла й обласна поліція, якою на той час керував Петро Захвалинський. Він був уродженцем Наддніпрянщини, можливо Чернігівської області, служив офіцером армії УНР, згодом емігрував до Франції, де певний час працював звичайним робітником і ймовірно прилучився до ОУН, у липні 1941 р. прибув до Житомира [1, с. 103; 11, арк. 261]. Зважаючи на милуле, його характеризують як ідейного ворога більшовизму [41]. Разом із П. Захвалинським до міста прибув Петро (можливо справжнє ім'я й Степан) Марчук, також колишній французький політемігрант. Заступником очільника поліції став буковинець Василь Ши(е)рей; кримінальним відділом керував особистий ад'ютант П. Захвалинського Ігор Керша; начальником політичного відділу працював Микола Кузьменко, а його помічниками – Семен Сніш та Василь Гомон [11, арк. 261; 12, арк. 93, 170 зв.–171]. Присутність у лавах поліційних формувань Житомирщини вихідців із Буковини стала наслідком перебування у регіоні Буковинського куреня, який також здійснював функцію похідної групи ОУН(М) та за чисельністю перевищував усіх мельниківських емісарів разом узятих. Буковинці, окрім української поліції, вводили своїх представників і до служби охорони, перекладачами у німецькі комендатури і військові частини [75].

У кінці липня – на початку серпня 1941 р. О. О. Яценюк очолив обласний провід ОУН(М). Як керівник мельниківського осередку він намагався узгодити потреби місцевого населення з інтересами нацистської окупаційної влади. У контексті цих обставин О. О. Яценюк зазначав, що управління, на чолі яких стоять члени ОУН, повинні лише створювати видимість покори перед окупаційною владою, а фактично намагатись упроваджувати свою програмну лінію. М. Ясінський наводить його слова сказані влітку 1941 р.: «Воюємо за самостійну Україну, а німці самі з України не підуть, їх потрібно буде виганяти зі зброєю у руках» [51, с. 161].

Персональний склад Житомирського обласного проводу ОУН А. Мельника нині достеменно не встановлений. Безперечно, що його членами були А. Баранівський, Д. Маслій, О. Мережинський, О. М. Яценюк. Під час перебування у Житомирі справами обласного проводу, найпевніше, керували Олег Ольжич та О. Сенік і М. Сціборський – до їхньої загибелі 30 серпня 1941 р.

Діяльність О. О. Яценюка на чолі Житомирського обласного проводу ОУН(М) продовжувалася до кінця листопада 1941 р., коли за активне вшанування 20-ї річниці Базарської трагедії, він був заарештований СД. Однак, йому вдалося вижити після розстрілу і, важко пораненому, вибратись ледь не з могили. А загинув О. О. Яценюк восени 1943 р., перебуваючи у лавах УПА, від дій польової жандармерії і служби безпеки (СБ) ОУН(Б) [51, с. 161–162].

Трагічною подією в історії українського націоналістичного руху періоду Другої світової війни стало вбивство 30 серпня 1941 р. провідних діячів ОУН(М) О. Сеніка та М. Сціборського. На сьогодні в історичній науці відсутня єдина думка щодо політичної приналежності виконавців атентату. Незрозумілими також залишаються мотиви політичного вбивства.

Вбивство О. Сеніка та М. Сціборського сталося 30 серпня 1941 р. у Житомирі по завершенні наради обласної поліції. Після наради О. Сенік і М. Сціборський разом вирушили до свого тимчасового помешкання у місті. Коли вони проходили по вулиці Гімназійній (з 1926 р. вулиця Гімназійна була перейменована на вулицю Івана Франка, але неформально використовувалася стара назва [63, с.79–80]) приблизно о 19 годині 30 хвилин на них було вчинено атентат. О. Сенік помер на місці, а важко поранений М. Сціборський (під час першого пострілу він обернувся і вбивця вистрілив йому в обличчя та шию) був прооперований у першій міській лікарні, де й помер, так і не прийшовши до тями [38, с. 197]. Вбивця при спробі втечі був застрелений німецьким солдатом.

Тіла вбитих кілька днів перебували у морзі першої міської лікарні. Звідти 2 вересня 1941 р. розпочалася похоронна церемонія, яка детально описана на сторінках берлінської газети Українського національного об'єднання (УНО) «Український Вісник»: «У день похоронів місце, де знаходилися тіла впадших Героїв було відкрите для відвідин громадян. Біля домовини стояла почесна сторожа. На мурах міста розміщено клепсидри від Організації Українських Націоналістів.

В год. 15.30 прибули 3 священики в супроводі хору міста Житомира. У лікарні відправлено молебень, а звідти вирушили на 2,5 км у похід вулицями міста аж до Собору. У поході взяло участь понад 3 тис. людей. На чолі походу було 7 священиків, за ними представники від організацій з 50-ма вінками. Між ними були керівники від ПУН, ОУН, Української Армії, Обласного Управління м. Житомира, жіноцтва, «Січі», редакції «Українського Слова». Під час походу співав хор м. Житомира, а в інтервалах грала духовна музика. Рясний дощ аж ніяк не перешкоджав жалобній маніфестації.

У Преображенському соборі відправлено панахиду, після якої виголошено 5 прощальних промов. Від духовенства промовив один з панотців. При вході до собору розпрощався з покійними О. Яцинюк (так у тексті. – Авт.), відтак інспектор обласної поліції Захвалинський. Від проводу ОУН промовив Ковик (найпевніше це описка, тому що в Житомирі тоді перебував член ПУНу із псевдо Богдан Коник. – Авт.), від місцевого ОУН Яцинюк, син голови Обласного Управління» [73].

Документ радянських підпільників теж повідомляє, що у день поховання націоналісти провели велику процесію – похід по місту від «І-ї радлікарні до собору». На мітингу біля собору іще виступали голова Житомирського міського управління Дмитро Павловський і міський провідник ОУН(М) Ю. Орищенко [43, арк. 15]. У похоронній процесії брав участь також майже весь акторський склад Житомирського міського українського театру на чолі з директором [44, арк. 92].

Організацією і проведенням церемонії похорону у Житомирі займався на той час настоятель кафедрального Преображенського собору, а згодом протоієрей Михайлівської церкви Андрій Коренчевський. Це завдання він отримав від зверхника Автономії православної церкви (АПЦ) у регіоні єпископа Бердичівського Леонтія (Филиповича), який також був на похоронах [15, арк. 48]. Над могилою А. Коренчевський сказав: «Ми бачимо кращих синів українського народу, вбитих агентами більшовиків. Але ворог прорахувався. Україна назавжди залишиться звільненою німецькою армією і більше ніколи не буде радянською» [42, арк. 74].

Від жіноцтва міста А. Коренчевському у проведенні похоронної церемонії допомагала керівник жіноцтва міста Ю. Мережинська. На виділені «Коником» кошти вона закупила квіти та замовила виготовлення вінків [25, арк. 144].

Через тиждень після похорону на могилі загиблих був встановлений дубовий хрест [62, с. 211]. Однак, згодом це поховання було ліквідоване. Про що сідчить доповідна записка від 3 жовтня 1944 р. «Про діяльність церковників на території Житомирської області» начальника Управління НКДБ по Житомирській області полковника державної безпеки Марковського на ім'я першого секретаря Житомирського обкому КП(б)У Мойсея Співака. У ній повідомлялося: «...у результаті вжитих нами заходів могила видалена» [42, арк. 74].

Вбивство у Житомирі двох членів ПУНу відразу ж стало відоме по всій Україні та в еміграції. Редактор бердичівської окружної газети «Нова Доба» Володимир Семенюк, довідавшись про цю подію, зібрав колектив редакції і провів жалобний мітинг [20, арк. 87 зв.–88.].

Про загибель у Житомирі О. Сеніка і М. Сціборського повідомляли газети інших регіонів України, наприклад «Волинь» [32] і «Львівські Вісті» [60].

Загалом після убивства О. Сеніка та М. Сціборського розпочалися не слідчі дії чи пошук організаторів й виконавців убивства, а політичні спекуляції, до яких «прилучилися» і вороги української державності. Ці спекуляції з перервами тривають і до наших днів [50, с. 87].

Мельниківці освоїли Бердичів подібно до Житомира: тут вони змінили в українській допоміжній адміністрації членів ОУН(Б). До міста прибув учасник мельниківської похідної групи, представник ПУНу «Козачок». Завдяки його активній агітації й практичній роботі значна частина українських службовців та працівників різних установ Бердичева протягом серпня – вересня 1941 р. приєдналася до ОУН(М). Тоді ж у місті мельниківці створили організацію для молоді «Січ» [76, арк. 143 зв.].

До вересня 1941 р. Козачок створив у Бердичеві міський провід ОУН А. Мельника. Одночасно відбувалося формування й окружного проводу, який мав включити місто Бердичів, Андрушівський, Бердичівський і Янушпільський райони. У попередніх своїх публікаціях автор висловлював припущення, що найвірогідніше, враховуючи персональний склад його членів, цей окружний провід територіально охоплював лише Бердичів і Бердичівський район [50, с. 98; 54, с. 232–233]. Проте встановлено, що до ОУН(М) входив начальник Андрушівської районної поліції Мацько, також був спеціальний зв'язковий із районом, інспектор поліції Вербицький [10, арк. 17–17 зв.].

Тому достовірніше буде зазначити, що саме найактивнішими оунівцями-мельниківцями в окружному проводі були жителі Бердичева і району.

Інформація про сільські станиці Бердичівського окружного проводу обмежується даними щодо сіл Бистрик і Слободище. Головою сільського управління Бистрика працював член мельниківської Організації Микола Богун [10, арк. 17]. До села Скragлівка прибули емісари відразу обох ОУН. На зборах вони намагалися донести селянам програмні положення націоналістичних організацій і переконати у необхідності створення незалежної Української держави. Після такої агітації на будівлі сільського управління оунівці вивісили свої агітаційні матеріали [54, с. 232–233].

Протягом другої половини 1941 р. бердичівські міський та окружний проводи провели установче та декілька робочих засідань. Одна із перших нарад, датована вереснем 1941 р., відбулася у приміщенні бердичівської типографії, що розташовувалася за адресою вулиця Білопільська, 31 [20, арк. 44 зв.] (так дана вулиця називається і нині. – Авт.). Цю нараду оунівського активу (всього близько 15 чоловік. – Авт.) від імені ПУНу провів Козачок. Він, виступивши із доповіддю, закликав присутніх боротися проти радянської влади за організацію соборної Української держави. Водночас було обрано керівництво окружного і міського проводів. Їх керівником став голова Бердичівського районного управління Митрофан Савчук, який отримав псевдонім «Улан». Заступниками керівника окружного проводу були обрані Костянтин Пушкарук і Євген Ярмолюк [54, с. 233].

Вказане управління М. Савчук очолював упродовж 1941–1943 рр. й евакуюється при відході німецьких військ [5, арк. 121 зв.].

К. Пушкарук у період нацистської окупації працював секретарем редакції бердичівської окружної газети «Нова Доба», секретарем заготівельної контори Бердичівської райспоживспілки, агрономом у домені [5, арк. 212]. Другий заступник окружного провідника – Є. Ярмолюк – з часу створення «Нової Доби» працював у ній кореспондентом і, як член ОУН, мав псевдонім «Утій». Приєднання Є. Ярмолюка до українських націоналістів у період нацистської окупації, окрім безумовно свідомої національної позиції, також було зумовлене особистими обставинами та образою на радянську владу. Його батько Мартин Ярмолюк 2 жовтня 1937 р. був заарештований за сфабрикованими звинуваченнями у причетності до Польської організації військової (ПОВ). За постановою НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 17 грудня 1937 р. його розстріляли 5 січня 1938 р. у м. Бердичеві [67, с. 536]. У жовтні Є. Ярмолюк виїхав налагоджувати роботу місцевої газети до містечка Таращі Київської області, де була заснована окружна газета «Відродження». Наприкінці листопада 1941 р. він повернувся додому і працював заступником головного редактора газети «Нова Доба» [50, с. 99–100].

Бердичівський окружний провід ОУН(М) складався, згідно структури Організації, із ряду відділів, які відповідали за конкретний напрямок роботи. Військовий відділ проводу очолив Павло Зелінський («Тихий»). На початку нацистської окупації П. Зелінський працював заступником, а з серпня 1941 р. – начальником Бердичівської міської поліції. Головним завданням військового відділу було залучати до членства в ОУН українську молодь і здійснювати її вишкіл, готуючи до майбутньої збройної боротьби. Загалом П. Зелінський протягом 1941 р. підготував, а можливо і залучив до мельниківської Організації 10 чоловік, серед яких – працівників поліції Бабарика, Висоцького, Данилюка, Жовтовського, Комісарчука, братів Нарежнюків і Григорія Салютіна. Нові члени ОУН мали знайомити якомога більше місцевих жителів із ідеологією українського націоналізму та рекрутувати до Організації інших осіб [10, арк. 31–33].

Керівником відділу пропаганди був місцевий житель, який став членом мельниківської Організації – В. Семенюк. Після нападу Німеччини на Радянський Союз і окупації Бердичева він близько місяця обіймав посаду секретаря Бердичівського міського управління. Паралельно, В. Семенюк працював у міському комітеті взаємодопомоги, завданням якого була допомога людям, що зазнали значних збитків від військових дій. До речі, у склад комітету входили й М. Савчук із П. Зелінським. Згодом В. Семенюк став редактором бердичівської окружної газети «Нова Доба» [20, арк. 50, 53 зв., 23 зв.]. Як керівник відділу пропаганди окружного проводу, він зберігав у приміщенні редакції газети і націоналістичну літературу [18, арк. 39 зв.].

Шкільний відділ окружного проводу Бердичева очолив Микола Чулаєвський («Опеньок»). Він одночасно керував відділом освіти у гебітскомісаріаті Бердичів. М. Чулаєвський видав указ про необхідні заходи стосовно виховання школярів у нових історичних умовах. Наказ містив вимоги щодо обов'язкового обладнання усіх класних кімнат портретами діячів, які в минулому боролися за незалежність України та тризубом. Окремо встановлювалося офіційне привітання за формою: на слова «Слава Україні!» давалася відповідь – «Героям слава» чи «Навіки слава!» [22, арк. 33].

Керівником відділу у жіночих справах Бердичівського окружного проводу мельниківців була призначена Яніна Радзішевська, полька за національністю. Протягом серпня – вересня 1941 р. Я. Радзішевська працювала комірником у міській поліції, звідки була звільнена. Відтоді й до приходу частин Червоної армії вона була інструктором у райспоживспілці.

Позиції мельниківської ОУН у Бердичеві зміцнило кількадедне перебування у місті Буковинського куреня. За цей час, окрім вирішення організаційних питань, його хор

навіть дав три концерти у залі бердичівського кінотеатру [64]. Оглядові документи ОУН(Б) навіть визначали, що «буковинці» є найбільш активними у місті [45, арк. 16 зв.].

Розширені робочі засідання Бердичівського міського та окружного проводів мельниківців до кінця 1941 р. відбувалися систематично. Перше із них відбулося приблизно у кінці вересня, на квартирі інспектора міської поліції Володимира Седлецького, за адресою Радянська площа, 10 (напевно, ця вулиця мала іншу назву під час нацистської окупації. Нині вулиця називається площа Соборна. – Авт.), який перед цим став членом ОУН(М) [50, с. 104–105].

Вказане робоче засідання проводив керівник Житомирського обласного проводу мельниківців О. О. Яценюк. У ньому взяли участь близько 15 членів і симпатиків мельниківської Організації. Окрім усіх перерахованих вище осіб, там були присутні: Петро Сліпченко – заступник голови міського управління Бердичева; Людвіг Радзевич – начальник паспортного столу міської поліції, який відкрито демонстрував свою націоналістичну орієнтацію, носячи значок тризуб і синьо-жовту стрічку [7, арк. 26]; Марія Момот – паспортистка; Олександр Нещерук – начальник карного розшуку міської поліції; Межинський – слідчий карного розшуку; Дмитро Савченко – інспектор житлового відділу міського управління; Нікітов (Микитів) – шеф районної поліції. О. О. Яценюк у ході зборів неодноразово наголошував на необхідності активніше займатися агітацією серед місцевого населення, проводити наради з учителями шкіл, закликаючи останніх виховувати учнів в українському національному дусі [5, арк. 163–163 зв.; 6, арк. 57, 74]. Членом ОУН(М) у Бердичеві у той час був і Дарійчук. Яценюк-молодший на засіданні також заявив, що Червона армія повина бути вщент розбита німцями на Волзі і тому завданням усіх українців є підготовка до боротьби з німцями за власну державність [10, арк. 17, 43 зв.].

Наступні збори відбулися у листопаді чи у грудні 1941 р. Вони проходили під головуванням М. Савчука у помешканні Я. Радзішевської по вулиці Білопільській, 37. Головуючий повідомив учасникам, що гітлерівський уряд обманув сподівання українських націоналістів, розділив українські території на різні зони управління і ввів на них цивільну німецьку адміністрацію, а українську – розпустив. У зв'язку з такою ситуацією членам ОУН(М) наказувалося перейти у глибоке підпілля. Щоб хоч якось продовжувати націоналістичну пропаганду, М. Савчук зазначив, що для цієї мети необхідно використовувати український театр Бердичева [54, с. 233].

Керівництво міським та окружним проводами мельниківців Бердичева М. Савчук здійснював до зими 1941 р., коли вони припинили існування. Значна частина членів проводів, у тому числі й сам очільник, перейшли на сторону бандерівців.

На початку нацистської окупації осередок мельниківської Організації постав у місті Коростень. Фундатором і керівником його був член похідної групи, уродженець західних областей України Петро Тимків. Через деякий час у місті він встановив синьо-жовтий національний прапор, освячений у місцевій церкві [17, арк. 29]. Членство в ОУН(М) ще із квітня 1941 р. оформив Іван-Роман Давидовський, який у складі похідної групи прибув до Житомира, де за наказом голів обласного управління та обласної поліції у середині серпня був призначений начальником Коростенської міської поліції. Націоналістичним осередком Коростенського району саме й були органи української допоміжної адміністрації та поліції. Причому у їхньому складі одночасно перебували і працювали як члени мельниківської, так і бандерівської ОУН. У поліції Коростеня все діловодство і команди велися українською мовою, особовий склад співав українські пісні, у тому числі «Ще не вмерла Україна», між співробітниками поширювалася націоналістичні агітаційні матеріали. За літературою та агітматеріалами до Житомира неодноразово їздили П. Тимків та один із командирів взводів поліції Мирослав Жмурченко, уродженець Львівщини та емісар-оунівець [2, арк. 26, 13, 17, 52–54].

Агітаційні матеріали мельниківців поширювались по сільських управліннях Коростенського району. Саме таким чином із ними у вересні 1941 р. познайомився житель с. Ходаки Іван Пригорницький [13, арк. 12, 14 зв.].

Загальна кількість усіх учасників мельниківської Організації Коростенщини не встановлена. Одним із активістів був також Марченко. Згідно агентурно-розшукових даних УНКДБ по Житомирській області, на літо 1945 р., із 9 колишніх мельниківців Коростеня, 7 осіб втекли із німцями, 1 – ніс сліжбу в Червоній армії, а 1 – перебував в оперативному розроблені. Невідомою є доля і самого П. Тимківа. За одними даними, його восени 1941 р. нібито заарештували та стратили нацистські карателі [34, арк. 146], за іншими, узимку 1942 р. він одружився на місцевій дівчині, а 1943 р. – виїхав разом із німцями [24, арк. 85]. Діяльність же осередку ОУН(М) у Коростенському районі була припинена у кінці 1941 р.

Створення та функціонування осередків мельниківців на території Новоград-Волинського району, попри окремі згадки [36, арк. 335], залишається не висвітленою. Основною причиною цьому є брак доступної і достовірної джерельної бази. Це, у свою чергу, породжує явну фактологічну плутанину. Так, Андрій Сухих, використовуючи джерела сумнівної достовірності, зазначає: «Мельниківській провід ОУН був представлений у Звягелі трьома військовими формуваннями. Це сотня І. Галеми під назвою «Північна похідна колона». Формуванням поліцейних дільниць та каральними діями займався «Український легіон самооборони» М. Солтиса («Черкес»). Окрема

абверкоманда 37805 І. Голуба також мала філіал у Звягелі» [70, с. 366]. По-перше, Іван Галема був одним із керівників похідної групи ОУН(Б) «Північ», яка прибула до Новограда-Волинського у липні 1941 р. [27, арк. 78 зв., 89]. По-друге, вказаний Іван Голуб і справді працював на контррозвідальній організації нацистів, але упродовж 1941–1942 рр. перебував у Донецькій і Вінницькій областях, а на Житомирщину прибув лише влітку 1943 р. та мав контакти з представниками руху С. Бандери, а не А. Мельника [25, арк. 34 зв.].

За декілька днів після приходу окупаційних військ, до міста Коростишева прибули два чоловіки, прізвище одного з яких нібито Хворостівський. На зборах містян вони закликали ліквідувати колгоспи і відновити роботу церков та провели вибори місцевої влади. Згодом, як повідомляє свідок, Хворостівський намагався організувати поширення агітаційної літератури серед населення. Після захоплення нацистами Києва, він виїхав туди, де працював у міському управлінні та через деякий час був навіть бургомістром [14, арк. 13 зв.–14, 16, 29 зв.]. Достеменно невідомо чи були ці особи пов'язані із ОУН А. Мельника, проте відомо, що вони не належали до Організації С. Бандери, емісари якої прибули дещо пізніше. Також загальновідомим фактом є те, що міським управлінням Києва з 18 лютого 1942 р. до жовтня 1943 р. керував Леонтій Форостівський, прізвище якого дуже подібне до варіанту «Хворостівський». Нині ні українськими, ні зарубіжними дослідниками не створено його детальної біографії [37], тому немає даних про те чи перебував він на початку окупації у Коростишеві. Однак з великою достовірністю можна стверджувати, що чинним активістом мельниківської ОУН Л. Форостівський не був, тому що призначення його бургомістром Києва відбулося саме після того, як попередник оунівець-мельниківець Володимир Багазій був страчений нацистами у Бабиному Яру. Але попри всю непевність вказаних даних, присутність членів мельниківської Організації у Коростишеві є встановленим фактом, оскільки приблизно у лютому 1942 р. у театрі міста з'явився портрет Андрія Мельника [14, арк. 18], а це могло бути справою рук активістів лише його Організації.

Осередок ОУН(М) у другій половині 1941 р. найпевніше постав у Радомислі. Геннадій Цвік зазначається: «Очолоював міську ОУН керівник Екзекутиви Сурмач, який йшов з похідною групою на Київ <...>». Автор не уточнив до якої саме Організації належала вказана особа. Взагалі термін «екзекутива» дослівно означає «виконавчий» і використовувався оунівцями для позначення управлінського центру, наприклад, обласна екзекутива. Що ж до самого Сурмача, то про нього надзвичайно мало конкретної інформації і залишається нез'ясованим чи це прізвище, чи скоріше за все псевдо. Володимир Ковальчук вказує на провідника мельниківців у Ровному «Городницького–

Сурмача» [вид. авт.], який створив у місті канцелярію організаційної езекутиви, що станом на 21 жовтня 1941 р. підпорядковувалася львівській крайовій езекутиві мельниківської фракції ОУН [47, с. 16–17]. Дехто **Сурмач** згадується разом із Олегом Штулем та Оленою Телігою, які всі разом виїхали на схід. Юрій Черченко в одній із розвідок припустив, що йдеться про уродженця Закарпаття, кадрового оунівця Василя Кобрини, який був розстріляний нацистами у лютому 1942 р. [79]. Цілком можливо, що деякий час він займався організаційними справами і на Житомирщині.

Восени 1941 р. у містечко Корнин із Житомира прибув член ОУН(М), працівник відділу пропаганди Житомирського обласного управління із ймовірним прізвищем Демкович. Він створив Коринський районний провід, керівником якого назначив Василя Грінченка – лікаря-стоматолога корнинської лікарні. Його заступником і одночасно керівником відділу пропаганди став Валентин Превар («Олесь»). Виконуючи завдання обласного проводу, В. Грінченко і В. Превар організували ряд гуртків просвітницького характеру для молоді, загальною чисельністю 40 осіб. Створений був і хоровий гурток із майже 30 учасниками, яким керував місцевий священик Анімпадист Забродський. Членом мельниківського руху у цьому районі був і Кирило Семенюк.

Приблизно через півмісяця до Корнина приїхав Федір Гасюк. Він повідомив про репресії нацистів по відношенню до мельниківців, у зв'язку з чим наказав тимчасово припинити роботу і перейти у підпілля [35, арк. 79–80 зв.]. На цьому діяльність Корнинської районної мережі мельниківської ОУН припинилася.

У другій половині 1941 р. був створений Попільнянський районний провід мельниківців. Його очолювали Роман Сало та Семен Ганзієнко [46, с. 44, 35]. Перший на той час керував Попільнянською районною поліцією, а другий був начальником районного відділу освіти та вчителем української мови новоствореної Попільнянської гімназії [23, арк. 87].

На Попільнянщину, у с. Почуйки відразу після німецької окупації, 13–14 липня 1941 р., прибули емісари похідних груп обох ОУН. Вони проводили агітацію серед місцевого населення, розповсюджуючи велику кількість листівок [26, арк. 49]. На початку серпня 1941 р. колишній директор місцевої школи Степан Стрелько, Павло Каленюк і вчитель української і російської мови та літератури Леонід Бондар, автономно, без усякого керівництва згори, у Почуйках створили ланку ОУН. Дещо згодом вони звернулися до Р. Сало, який схилив їх до ідеологічної платформи мельниківців, запропонувавши створити у Почуйках станичний провід. Тоді ж він офіційно оформив їхній вступ в ОУН(М): видав значки тризуб (за які кожен сплатив по 10 карбованців

членського внеску) і літературу (листівки, брошури, журнал «Сурма», берлінську газету «Український вісник», «Нариси з історії України» М. Грушевського).

Перше організаційне засідання станиці Почуйок відбулося приблизно 10–12 серпня 1941 р. у приміщенні сільської школи. На ньому, окрім Л. Бондаря, П. Каленюка і С. Стрелька були присутні ще 7 жителів села, де всі обрали С. Стрелька керівником станичного осередку. Другі збори у середині вересня 1941 р. проводив уже С. Стрелько. Їх було присвячено вивченню програмних положень мельниківської Організації, читанню літератури та обговоренню поточних робочих моментів [50, с. 123–124].

У середині вересня 1941 р. С. Гандзієнко призначив П. Каленюка вчителем хімії й природознавства у неповну середню школу с. Жовтневого (до 1937 р. і в період окупації село офіційно називалося Жидівці, проте мешканці продовжували вживати «стару» назву – Жовтневе. Постановою ВР України від 04.02.2016 р. назву села перейменовано на Квітневе [66]). У цьому селі, як і в сусідніх Почуйках, після німецької окупації були поширені націоналістичні листівки [26, арк. 162].

Перед від'їздом у Жидівці, П. Каленюк отримав завдання створити та очолити у селі станичний провід. Для цього він встановив зв'язався із вчителькою Олександрою Іванченко та приймачем молока у місцевому господарстві Кирилом Биченком. Планувалося також залучити до ОУН(М) директора школи Жидівців Максима Клименка. У будинку К. Биченка були організовані установчі збори станиці, де розглядалися програма ОУН і декалог [50, с. 125–126].

Працюючи у Жидівцях, П. Каленюк періодично зустрічався із С. Гандзієнком і звітував йому про виконану роботу та отримував нові завдання і літературу.

У кінці грудня 1941 р. окупаційна влада закрила школу у Жидівцях і П. Каленюк, втративши роботу, повернувся додому – у Почуйки. Проте робота членів сільської станиці не припинилася. Ще одне із засідань пройшло у лютому 1942 р. [26, арк. 26].

Окрім Почуйок і Жидівців, керівники мельниківських станиць (п'ятірок) були призначені у селах Андрушки, Новоселиця й Сокільча [46, арк. 65]. Найімовірніше, що мельниківські осередки також діяли у селах Мала Чернявка, Кіловка та Саверці Попільнянського району.

У с. Андрушки п'ятірка мельниківської ОУН була створена С. Гандзієнком у вересні 1941 р. Керівником андрушківського мельниківського осередку став директор місцевої школи Микола Радченко («Рудка»), секретарем і заступником керівника – касир громадського господарства Яків Чернишук. До п'ятірки також увійшли: фельдшер медичної амбулаторії андрушківського цукрозаводу Іван Гнатенко, голова Андрушківського сільського управління Степан Осадчий, заступник головного бухгалтера

Андрушківського цукрозаводу Сергій Буряк. Останній, будучи колишнім вояком армії УНР, ще у серпні, за ініціативи житомирського цукрового тресту, вивісив на приміщенні заводу оголошення, про заборону використання російської мови і заклик розмовляти українською [30, с. 22]. Головні завдання п'ятірки зводилися до розповсюдження листівок, пропаганди ідей Організації місцевим мешканцям та агітації їх до збройної боротьби за самостійну Українську державу. У другій половині 1941 р. ця п'ятірка провела три робочі засідання, на яких вивчали програму ОУН(М), звітувався кожен учасник, склалися плани подальшої діяльності.

Восени 1941 р. член сільської п'ятірки Андрушок І. Гнатенко створив товариство «Просвіта», яке після остаточної розбудови мало б складатися із драматичного, музичного і хорового гуртків.

У кінці 1941 р. діяльність п'ятірки мельниківської ОУН у Андрушках поступово припинилася. У 1942 р. колишні її учасники були залучені до сільської станиці ОУН(Б) [50, с. 127–128].

Саме наприкінці 1941 р. відбулося згорання діяльності мельниківців на Житомирщині. Так, ще на початку листопада 1941 р. нацистська поліція безпеки попереджувала, що група Мельника згодом стане небезпечною, якщо через боротьбу з бандерівцями її залишити без нагляду [69, с. 310–311]. Однак, безпосередньо репресії окупантів були інспіровані масштабним відзначенням, за участі членів обох ОУН, 20-річчя Базарської трагедії.

Керівництво в узгодженні вшанувальних заходів здійснював Провід ОУН(М), а саме, його діячі О. Ольжич та полковник Роман Сушко, безпосередній учасник Другого Зимового походу [31]. Розроблення практичних кроків відзначення Базарської трагедії та їхня реалізація були покладені на Житомирський обласний провід ОУН(М) на чолі з О. О. Яценюком [81, с. 25]. Активно долучилися до проведення даного заходу органи української допоміжної адміністрації, місцева преса, оунівські осередки, духовенство та громадськість. Базарське районне управління прийняло спеціальну постанову «Про траурне святкування дня 21 листопада 1941 року», у якій визначався ряд дій щодо відзначення трагічних роковин [69, с. 311]. Відділ освіти Попільнянського райуправління у середині листопада провів збори директорів шкіл. Присутнім було поставлене завдання провести так званий «базарський день» – вшанування розстріляних більшовиками петлюрівців [26, арк. 35]. Житомирська газета «Голос Волині» у одній із статей підкреслювала безумовну необхідність вшанування полеглих воїнів Другого Зимового походу [39]. Питання підготовки дня пам'яті Базарської трагедії обговорювалося на нараді Коростенського окружного проводу ОУН(Б). Один із його очільників, емісар похідгрупи

Микола Мельник дав вказіку місцевим оунівцям провести у селах і районних центрах вечори пам'яті із можливим залученням духовенства [24, арк. 74].

Вшанування 20-ї річниці Базарської трагедії відбулося у п'ятницю 21 листопада 1941 р. – день святого Михайла. У ньому брали участь О. О. Яценюк, службовці Базарського райуправління, священики і значна кількість активних громадян, у тому числі жителі інших районів і навіть областей. Всього у траурному заході, згідно наявних даних, було задіяно понад 10 тис. чоловік [68, с. 122]. 23 листопада, за участі діячів ОУН(М) і громадськості, була відправлена панахида в Андріївській церкві Києва [33]. 29 листопада земля із могили розстріляних учасників Другого Зимового походу прибула до Києва. Декілька днів вона перебувала у приміщенні міської поліції, а 3 грудня землю, яку помістили до срібної урни передали на тимчасове зберігання в Андріївську церкву, відправивши панахиду. За планом, після відкриття Собору святої Софії її мали б передати туди [72].

Безпосередньо 21 листопада 1941 р. нацистські каральні органи розпочали затримання окремих осіб із числа учасників траурних заходів у с. Ходаки Коростенського району. Через декілька днів уже розпочалися масові арешти учасників акції та членів націоналістичних організацій у Базарі, Коростені, Радомислі, Житомирі та інших містах. У Радомислі було заарештовано згаданого Сурмача і 16 оунівців [77, с. 128]. Усього ж було заарештовано понад 720 людей [81, с. 25]. Після коротких і формальних слідчих дій, нацисти провели розстріли більшості затриманих осіб. Лише у Житомирі було закатовано понад 120 осіб, з яких 24 оунівці [28]. Репресивні дії нацистського окупаційного режиму отримали символічну назву «Другий Базар».

Каральні заходи нацистських окупантів стали першою розгорнутою акцією проти ОУН А. Мельника і вже третьою відносно бандерівської Організації. На нашу думку, цими діями німці прагнули остаточно «зачистити» терен від оунівців у зв'язку із приходом цивільної окупаційної адміністрації. Оскільки після вересневого погрому бандерівців, саме мельниківці мали вплив, а у багатьох випадках і чинний контроль над українською допоміжною адміністрацією, то вони і стали основними жертвами репресій окупантів. Вказані дії припинили існування Житомирського обласного та міського проводів ОУН(М), районних організацій у Бердичеві, Корнині, Коростені, Новограді-Волинському Попільні та інших центрах. Ті члени мельниківського руху, які залишилися живими, перейшли у глибоке підпілля або ж припинили свою організаційну діяльність. Наявна і доступна на сьогодні відносно достовірна джерельна база не дозволяє розкрити їхню історію. Подальша діяльність мельниківців у Житомирській області носила переважно індивідуальний характер, а керівні структури більше не були відновлені.

Література та джерела

1. Армстронг Дж. Український націоналізм. Факти и исследования / [пер. с англ. П. В. Бехтина] / Дж. Армстронг. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 368 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі – АУ СБУ ЖО), ф. 5, оп. 1, спр. 183, 147 арк.
 3. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 1398, 292 арк.
 4. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 3936, 106 арк.
 5. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 1, 524 арк.
 6. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 2, 250 арк.
 7. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 7023, 151 арк.
 8. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 8868, 175 арк.
 9. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 9711, т. 1, 99 арк.
 10. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 10360, 403 арк.
 11. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 13106, т. 1, 307 арк.
 12. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 13106, т. 2, 332 арк.
 13. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 19335, т. 1, 299 арк.
 14. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 29831, 135 арк.
 15. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 28281, 156 арк.
 16. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 28839, 67 арк.
 17. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29569, 145 арк.
 18. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29579, т. 1, 433 арк.
 19. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29654, 219 арк.
 20. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29800, 192 арк.
 21. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29889, т. 1, 282 арк.
 22. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30033, 80 арк.
 23. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30121, 196 арк.
 24. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30309, 112 арк.
 25. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30338, 287 арк.
 26. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30410, 401 арк.
27. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – АУ СБУ ЛО), ф. 5, спр. 54786, 373 арк.
28. Бандерівець Житомира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.iv-fir.net/article.php?id=1128>. (дата звернення: 25.01.2017)
29. Баранівська Т. Пам'яті Антона Серженюка-Баранівського / Т. Баранівська // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: зб. статей, спогадів і документів. Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 286–288.
30. Білокінь С. І. Епізод з діяльності похідних груп ОУН(Б) з організації місцевого самоврядування на Житомирщині, 1941–1943 рр. / С. І. Білокінь // Реабілітовані історією. Житомирська область: у 7 кн. Житомир: Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) та ін.]. Кн. 7. Ч. II. / [редкол. тому (заступники голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін., наук.- ред. група при редкол. тому)]. – 2015. – С. 22–27.
31. Брунь С. Пам'ять кличе / С. Брунь // Українське слово. – 2001. – 22–28 листопада.
32. Волинь (Рівне). – 1941. – 7 вересня.
33. Волинь (Рівне). – 1941. – 18 грудня.
34. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 2, оп. 28, спр. 3 (за 1956 р.), арк. 133.
35. ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67420, т. 1, 274 арк.
36. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 29, 369 арк.
37. Гедз В. А. Діяльність бугромістра Леонтія Форостівського у працях українських істориків / В. А. Гедз // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – С. 237–241.
38. Гінда В. Житомирська трагедія, або хто стоїть за вбивством О. Сеніка і М. Сціборського / В. Гінда // Визвольний шлях. – 2008. – Кн. 1–3. – С. 197–206.
39. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 13 листопада.
40. Городиський З. Українська Національна Рада в Києві / З. Городиський // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: зб. статей, спогадів і документів. Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 237–247.
41. Дерейко І. Діяльність 115/62-го українського батальйону шуцманшафту на теренах Білорусі та Франції в 1942–1944 рр. / І. Дерейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.plast.org.ua/forum/viewtopic.php?p=31592&sid=ea1911a9de6f1473161b8363d2547b32>. (дата звернення: 23.01.2017).

42. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. П-76, оп. 2, спр. 12, 133 арк.
43. Держархів Житомирської обл., ф. П-1376, оп. 1, спр. 2, 144 арк.
44. Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 22994, 358 арк.
45. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30, оп. 2, спр. 41, арк. 16 зв.
46. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : [монографія] / В. М. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 308 с.
47. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941–1944 рр.) : [монографія] / В. Ковальчук. – Торонто – Львів : Вид-во «Літопис УПА», 2006. – 512 с. (Літопис УПА. Бібліотека ; т. 7).
48. Ковальчук І. Житомирський обласний український клуб у період нацистської окупації: перехрестя інтересів та доль / І. Ковальчук // Історико-краєзнавчі дослідження : традиції та інновації : матеріали II Міжнародної наукової конференції (Суми, 24–25 березня 2016 року). У 2-х ч. Ч. I / [за ред. В. С. Бугрія]. – Суми : ФОП Цьопа С. П., 2016. – С. 41–45.
49. Ковальчук І. Керівництво підпілля обох ОУН на Житомирщині у період нацистської окупації: персональний склад і соціально-політичний портрет / І. Ковальчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 126–132.
50. Ковальчук І. В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І. В. Ковальчук, С. В. Стельникович. – [2-ге вид.]. – Житомир : Рута, 2014. – 188 с.
51. Ковальчук І. Прихід похідної групи ОУН під проводом Андрія Мельника «Північ» до Житомира у липні 1941 р. / І. Ковальчук // Розбудова держави. – 2011. – № 1–2. – С. 153–166.
52. Ковальчук І. Соціально-політичний портрет керівного складу оунівського підпілля на Житомирщині у 1941–1943 рр. / І. Ковальчук // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / [відп. ред. О. Є. Лисенко]. – К. : Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 451–459.
53. Ковальчук І. Становлення і окремі аспекти діяльності Житомирського міського проводу ОУН(М) у другій половині 1941 року / І. Ковальчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Випуск спеціальний / [відп. ред. В. М. Даниленко]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 18. – С. 287–297.
54. Ковальчук І. В. Створення і діяльність оунівської мережі на теренах Бердичівського району в умовах нацистської окупації другої половини 1941 р. / І. В. Ковальчук // Науковий збірник «Велика Волинь»: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Бердичів від давнини до сьогодення» (Бердичів, 12–13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / [упоряд. П. С. Скавронський]. – Бердичів : ФОП Мельник М. В., 2015. – С. 231–241.
55. Ковальчук І. Український театр Житомира у період нацистської окупації: діяльність як спосіб існування / І. Ковальчук // Сучасна українська нація : мова, історія, культура : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / [наук. ред. : проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А. В.]. – Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – С. 214–217.
56. Ковальчук І. Утворення і діяльність Житомирського обласного управління / І. Ковальчук // Український національно-визвольний рух ХХ ст. : ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого Зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Житомир, 18–20 лист. 2011 р.). – Житомир : Рута, 2011. – С. 44–55.
57. Костиця М. Ю. Велет духу. О. Ольжич і Житомирщина: історико-краєзнавчий нарис / М. Ю. Костиця, Р. Ю. Кондратюк. – Житомир, 1997. – 32 с.
58. Костиця М. Ю. З берегів Тетерева – у вічність. О. Ольжич / М. Ю. Костиця, Р. Ю. Кондратюк. – Житомир : Косенко, 2007. – 40 с. – (Серія : Вчені Житомирщини. – Вип. 6).
59. Кучерук О. Матеріали до історії ОУН / О. Кучерук, Б. Червак. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 39 с.
60. Львівські Вісті (Львів). – 1941. – 6 вересня.
61. Магочій Павло-Роберт. Історія України / П.-Р. Магочій. – К. : Критика, 2007. – 640 с.
62. Михалевич М. Сорок років тому... / М. Михалевич // На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: зб. статей, спогадів і документів. Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 206–217.
63. Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира / Енциклопедія Житомира. Кн. 1 / Г. П. Мокрицький. – Житомир : Волинь, 2007. – 640 с.
64. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 10 жовтня.
65. ОУН-УПА на Сумщині. Т. 2 / [авт.-упоряд. Г. М. Іванущенко]. – Суми : Державний архів Сумської області, 2009. – 232 с.

66. Постанова ВР України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984-19>. (дата звернення: 24.01.2017).
67. Реабілітовані історією. Житомирська область: у 7 кн. Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / [голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) та ін.]). Кн. 7. Ч. I. / [редкол. тому (заступники голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін., наук.- ред. група при редкол. тому)]. – 2015. – 706 с.
68. Стельникович С. Базарська трагедія 21 листопада 1941 р. в історичній пам'яті українського народу / С. Стельникович // Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» / [за заг. ред. проф. Стародубець Г. М.]. – Житомир : Полісся. – С. 121–125.
69. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.) / С. В. Стельникович. – Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2015. – 592 с.
70. Сухих А. Повстансько-підпільний рух на Новоград-Волинщині (1941–1944) / А. Сухих // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2014. – С. 362–374.
71. Українська Національна Рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bandera.lviv.ua/ukrajinska-nacionalna-rada/#sthash.QIPojPsw.dpuf>. (дата звернення: 22.01.2017).
72. Українське Слово (Київ). – 1941. – 4 грудня.
73. Український Вісник (Берлін). – 1941. – 5 жовтня.
74. Український Вісник (Берлін). – 1941. – 12 жовтня.
75. Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. / І. Фостій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=42164>. (дата звернення: 23.01.2017).
76. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 931, 205 арк.
77. Цвік Г. Національно-визвольний рух на Радомишльщині в 40–50-х рр. ХХ ст. / Г. Цвік // Український національно-визвольний рух ХХ ст. : ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого Зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Житомир, 18–20 лист. 2011 р.). – Житомир : Рута, 2011. – С. 127–132.
78. Червак Б. «Найкраща людина, яку українці можуть мати за вождя». До 120-річчя голови ОУН Андрія Мельника / Б. Червак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/14/8893/view_print/. (дата звернення: 22.01.2017).
79. Черченко Ю. Архів ОУН у Києві / Ю. Черченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Uashch/2007_12/S25-31.pdf (дата звернення: 2.02.2017).
80. Шуляк О. В ім'я правди (до історії повстанчого руху в Україні) / О. Шуляк. – Роттердам, 1947. – 36 с.
81. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Я. Шумелда. – Львів : Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького, 1991. – 35 с.